

Сцяпан Некрашэвіч. РУПЛІВЕЦ МОВЫ

Ён арганізаваў у Адэсе трыццаць беларускіх школ, стаў аўтарам першага «Буквара» Савецкай Беларусі, ініцыятарам стварэння і першым кіраўніком Інбелкульта

Настаўнік, салдат на перадавой Першай сусветнай, апантаны нацыянальнай ідэяй эсэр — ідэйны праціўнік бальшавікоў, супрацоўнік Наркамата асветы Савецкай Беларусі, ініцыятар і першы кіраўнік Інстытута беларускай культуры, віцэ-прэзідэнт Нацыянальнай акадэміі навук, дырэктар Інстытута мовазнаўства, ссыльны, пазбаўлены ўсіх званняў і рэгалій, асуджаны і расстраляны «вораг народа», рэабілітаваны і адноўлены на пасадзе акадэміка... Яго біяграфія так падобная на біяграфіі іншых герояў нашай рубрыкі. А вось гэта — менавіта пра яго, Сцяпана Некрашэвіча: апантаны філолаг, у многім дзякуючы якому беларуская мова з вуснай «мужыцкай» ператварылася ў мову народа асобнай рэспублікі — з правіламі, слоўнікамі, тэрміналогіяй...

НАСТАЎНІК ІДЗЕ НА ВАЙНУ

Сцяпан Міхайлавіч Некрашэвіч нарадзіўся ў красавіку 1883 года ў вёсцы Данилаўка тагачаснага Бабруйскага павета (цяпер Светлагорскі раён Гомельскай вобласці). У сваёй аўтабіяграфіі ён пісаў, што паходзіць з сялян, але сучасныя навукоўцы «раскапалі» яго шляхецкія карані. Доктар гістарычных навук Эмануіл ІОФЕ ў сваім артыкуле «Першы старшыня Інбелкульту» прыводзіць нават дакументы, якія сведчаць аб прыналежнасці да дваранства роднага дзядзькі Некрашэвіча Рыгора Фёдаравіча. Адпаведна, бацька нашага героя, Міхал Фёдаравіч, наўрад ці мог пісацца селянінам. Зрэшты, розніцы ў тым вялікай няма: шалёныя падзеі першых дзесяцігоддзяў ХХ стагоддзя перамяшалі і перамясілі лёсы сотняў тысяч людзей незалежна ад іх сацыяльнай прыналежнасці.

Так было і з Некрашэвічам. Атрымаў трывалую настаўніцкую адукацыю — спачатку навучаўся дома ў «дарэктара», пасля ў настаўніцкай семінарыі ў Пянажыце, у Віленскім настаўніцкім інстытуце. Працаваў па спецыяльнасці — вучыў дзяцей. Так было б, пэўна, і надалей, але вайна, якая пачалася, унесла свае карэктывы: вясковага настаўніка мабілізавалі і накіравалі служыць на Румынскі фронт.

Рэвалюцыя — спачатку Лютаўская, заспела яго там, у акапах. Салдаты абралі адукаванага саслужыўца ў армейскі камітэт 6-й арміі. А з верасня 1917 года Некрашэвіч, як сам адзначаў у аўтабіяграфіі, быў «чыноўнікам вайсковага часу», але, дадзім, — з нацыянальным ухілам: ужо тады арганізаваў беларускую вайсковую канферэнцыю ў Адэсе.

Пасля кастрычніка 1917 года пад кіраўніцтвам Некрашэвіча (які на той час быў членам Беларускай Сацыялістычнай Грамады) утварыўся і дзейнічаў «Беларускі нацыянальны камісарыят у Адэсе». Логіка была зразумелая: у пайднёвым горадзе знаходзілася шмат беларускіх бежанцаў і сал-

дат... У кастрычніку 1918 года «Дзянніца» паведамляла, што дзякуючы намаганням Некрашэвіча ў Адэсе на пачатку навучальнага года адкрыта «30 пачатковых беларускіх школ і беларуская змешаная гімназія ў складзе першых чатырох класаў».

У Адэсе ён вучыўся ў Вышэйшым міжнародным інстытуце, загадваў беларускай секцыяй пры губернскім аддзеле народнай асветы. Сказаць, што быў лаяльны да бальшавікоў у той час, нельга, хутчэй наадварот. Пасля распаду БСГ у 1918-м далучыўся да Беларускай партыі эсэраў, стаў адным з яе кіраўнікоў. Эмануіл Іофэ прыводзіць яшчэ адзін цікавы неадназначны факт з тагачаснага перыяду жыцця Некрашэвіча: «13 студзеня 1919 года старшыня размешчанага ў Адэсе «Беларускага нацыянальнага цэнтру» Сцяпан Некрашэвіч звярнуўся да камандуючага войскамі Антанты на поўдні Расіі генерала Бэртэло з мемарандумам аб стварэнні Заходняй Беларускай арміі, якая мае мэтай барацьбу з бальшавікамі. Некрашэвіч абяцаў стварыць з бежанцаў, якія прыбылі з Беларусі, вайсковы кантынгент колькасцю да 40 тысяч чалавек. Але задума не ажыццявілася»...

ПАЛІТЫК ПАДАЎСЯ Ў НАВУКУ

Дзіўныя былі часы. Ужо ў канцы 1920 года нядаўна перакананы эсэр Некрашэвіч, які хацеў сабраць армію супраць бальшавікоў, апынаецца на пасадзе ў Наркамата асветы БССР, якой кіруюць бальшавікі. Як такое магло здарыцца? «Выпадак па тым часе быў хутчэй тыповы, — тлумачыць кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела навішай гісторыі Інстытута гісторыі НАН Сяргей ТРАЦЬЯК. — Успомнім, што Жылуновіч прыйшоў з левага крыла «грамадоўцаў», Ігнатоўскі — з тых жа эсэраў. У той час бальшавікі яшчэ цяжка ставіліся да іншадумцаў, а ў выпадку з беларускай рэспублікай адчуваўся востры

недахоп менавіта нацыянальных кадраў».

Менавіта Некрашэвічу належыць ідэя стварэння даследчыцкай установы, якая будзе вывучаць культурныя каштоўнасці і здабыткі беларускага народа. У студзені 1921 года на сходзе, скліканым Наркамасветы, Сцяпан Некрашэвіч зачытаў даклад, у якім ён прапанаваў стварыць «адпаведную лабараторыю». «Гэтая ўстанова пры самай шырокай падтрымцы нашае сацыялістычнае ўлады павінна згуртаваць вакол сябе ўсе беларускія сілы, дзе б яны ні знаходзіліся, выкарыстаць іх на простае іх прызначэнне і быць адказнай за культурную справу на Беларусі», — цытуе Эмануіл Іофэ вытрымку з гэтага даклада.

Інбелкульт стварылі толькі праз год, але ідэя Некрашэвіча пачала рэалізоўвацца ў выглядзе Навукова-тэрміналагічнай камісіі Наркамата асветы, задачай якой была распрацоўка беларускай навуковай тэрміналогіі розных сфер жыцця. У склад камісіі ўваходзілі гуманітарная, прыродазнаўчая і матэматычная секцыі. Сябрамі камісіі былі Янка Купала, Якуб Колас і, канешне, Сцяпан Некрашэвіч. За зусім кароткі час секцыі камісіі апрацавалі больш за дзве тысячы тэрмінаў.

У студзені 1922 года на базе Навукова-тэрміналагічнай камісіі быў заснаваны Інстытут беларускай культуры — першая шматгаліновая навукова-даследчыцкая ўстанова рэспублікі. Яе задачай было арганізаваць планамернае вывучэнне этнаграфіі, мовы, літаратуры, мастацтва, гісторыі, геаграфіі, прыроды, эканомікі, сацыяльна-грамадскага руху Беларусі, а таксама аб'ядноўваць і каардынаваць усю навукова-даследчыцкую работу ў БССР. Старшынёй інстытута прызначылі Сцяпана Міхайлавіча Некрашэвіча. Плёнам працы гэтай установы стала найперш выданне падручнікаў — у многіх дысцыплінах тут давалася пачынаць практычна з нуля.

ЛІНГВІСТ МЯНЯЕ ПРАВАПІС

І ўсё ж галоўнай справай жыцця Сцяпана Некрашэвіча была беларуская мова, якой ён рупіўся надаць усе арыбуты дзяржаўнай мовы самастойнай рэспублікі. Ці можна сёння сказаць, што Сцяпан Некрашэвіч быў пачынальнікам сучаснага беларускага мовазнаўства? «Гэта не зусім так, — адказвае кандыдат філалагічных навук, дырэктар Інстытута мовазнаўства НАН Ігар КАПЫЛОЎ. — Заснавальнікам, а тым самым і пачынальнікам сучаснага беларускага мовазнаўства з'яўляецца Яўхім Карскі, які ўпершыню апісаў сістэму беларускай мовы, паказаў яе сувязь з іншымі славянскімі мовамі і вызначыў яе нацыянальную спецыфіку. Заслуга Сцяпана Некрашэвіча ў тым, што ён працягнуў традыцыі Карскага і развіў іх на новым узроўні. Ён прымаў актыўны ўдзел у апрацоўцы беларускай навуковай тэрміналогіі па розных галінах ведаў, у падрыхтоўцы лексікаграфічных прац («Беларуска-расійскага слоўніка», «Расійска-беларускага слоўніка»), якія адыгралі надзвычайную ролю ў станаўленні і нармалізацыі лексічнага складу беларускай літаратурнай мовы. Яму належыць канцэпцыя ўкладання слоўніка жывой беларускай мовы, які характарызаваўся ўсімі адзнакамі сапраўднага акадэмічнага лексікона (абгрунтаваў часавыя межы выдання, крыніцы адбору слоў, акрэсліў структуру слоўнікавага артыкула). Некрашэвіч стаяў ля вытокаў стварэння серыі рэгіянальных, ці краёвых, як тады іх называлі, слоўнікаў».

Слоўнік жывой беларускай мовы павінен быў стаць галоўным вынікам навуковай дзейнасці Сцяпана Некрашэвіча. Працуючы ў 1925—1926 гадах пад кіраўніцтвам Яўхіма Карскага ў Ленінградзе, куды яго накіравалі для павышэння лінгвістычнай кваліфікацыі, ён адначасова працаваў над гэтым праектам. Да збору лексічнага матэрыялу, дзякуючы закліку Некрашэвіча на Першым з'ездзе краязнаўцаў, далучылася ўся рэспубліка: словы і выразы дасылалі студэнты, настаўнікі, вучні. Гэта магло б стаць фундаментальнай працай: было зафіксавана 382 047 слоў. Але да 1929 года ўдалося выдаць толькі некалькі дыялектных слоўнікаў, пасля праца была спынена, а ўсе напрацоўкі згэрэлі ў полымі Вялікай Айчыннай...

Апекаваўся Сцяпан Некрашэвіч не толькі «акадэмічнымі» пытаннямі мовы, але і першапачатковай адукаванасцю беларусаў. Менавіта ён быў аўтарам першага паслярэвалюцыйнага «Лемантара», які ўпершыню

выйшаў у свет у 1922 годзе і вытрымаў шэсць выданняў. Ён быў суаўтарам чытанкі для дзяцей «Роднае слова», дапаможніка для ліквідацыі непісьменнасці сярод дарослых «Наша сіла — ніва ды машина».

Нельга тут не згадаць і пра ролю навукоўца ў рэформе правапісу беларускай мовы, якая ўрэшце вылілася ў «наркамаўку». Размовы аб тым, што правапіс трэба спрашчаць, вяліся ў мовазнаўчых колах ужо ў сярэдзіне 20-х, і той жа Браніслаў Тарашкевіч прапанаваў адмовіцца ад мяккага знака пасля мяккіх зычных (пра гэта ў інтэрв'ю «Звяздзе» расказаў калісьці акадэмік Аляксандр Падлужны). А якую пазіцыю займаў Некрашэвіч? «На Акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі, якая адбылася ў 1926 годзе, Некрашэвіч выступіў з судакладам па рэформе беларускага правапісу, у якім прапанаваў адхіліць праект правапісу братаў Лёсікаў і падтрымаць асноўныя правілы Браніслава Тарашкевіча, удакладніць і дапоўніць некаторыя з іх, — расказвае Ігар Капылоў. — Пастанова канферэнцыі 1926 года не была ажыццяўлена. Таму ў 1927 годзе стварылі новую Арфаграфічную камісію на чале з Некрашэвічам, якая пасля двух гадоў працы ў 1929 годзе апублікавала праект правапіснай рэформы. Многія яго палажэнні былі пакладзены ў аснову праекта, на базе якога СНК БССР у 1933 годзе прыняў вядомаму пастанова «Аб змене і спрашчэнні беларускага правапісу»...

Пасля стварэння на базе Інбелкульту Нацыянальнай акадэміі навук Сцяпан Некрашэвіч стаў яе віцэ-прэзідэнтам і першым дырэктарам Інстытута мовазнаўства. «Ён зарэкамендаваў сябе як выдатны арганізатар навукі, які здолеў сабраць ва ўстанове таленавітых вучоных, якія фактычна сталі заснавальнікамі новых навуковых напрамкаў у беларускім мовазнаўстве», — гаворыць яго сённяшні спадкаемца.

АКАДЭМІК СТАНОВІЦА «ВОРАГАМ НАРОДА»

20 кастрычніка 1929 года была апублікавана пастанова СНК БССР, якая прадпісвала «вызваліць акадэміка Ластоўскага Вацлава Усцінавіча ад абавязкаў Неадменнага Сакратара Беларускай Акадэміі навук і акадэміка Некрашэвіча Сцяпана Міхайлавіча ад абавязкаў Віцэ-Прэзідэнта Беларускай Акадэміі навук». Падстава была па тым часе «забойная»: «дапушчана надрукаванне ў выданнях Акадэміі навук шэрагу працаў па асобных аўтараў, якія праводзяць у гэтых працах погляды, зусім не-

сумяшчальныя з палітыкай Савецкай улады, а часамі і погляды, варожыя Савецкай уладзе».

Былыя акадэмікі, яшчэ, напэўна, не ўсведамляючы, што проста так усё не скончыцца, улетку 1930-га накіраваліся ў экспедыцыю ў Томск, каб вывучаць мову і побыт беларусаў Сібіры. Там менавіта на параходзе «Тобольск» іх і арыштавалі — ва ўсю раскручвалася справа «Саюза вызвалення Беларусі», а як жа без такіх выдатных «фігурантаў»? Пасля амаль года зняволенні ім нарэшце вынеслі прысуд. Некрашэвічу прысудзілі пяць гадоў высылкі ў горадзе Сарапул ва Удмурціі, дзе ён працаваў спачатку планавіком-эканамістам арцэлі інвалідаў, а затым бухгалтарам збожжанарыхтоўчай канторы.

Ці трэба казаць, што жывым у 1937-м яго не пакінулі? Спачатку працягнулі ссылку на два гады, пасля судзілі па новай і ў снежні 1937 года расстралялі.

***

Рэабілітавалі Сцяпана Некрашэвіча па другім прысудзе ў 1957 годзе. Рэабілітацыі па прысудзе 1931-га давалася чакаць яшчэ больш за трыццаць гадоў. І ўжо па смерці — яшчэ адзін дзіўны факт яго біяграфіі: у званні акадэміка яго аднавілі ў 1978 годзе, калі пра рэпрэсіі і іх ахвяр увогуле гаварыць было не прынята. «Гэта адбылося пад уплывам акадэмічнай супольнасці, які быў падтрыманы аўтарытэтам Пятра Машэрава, — тлумачыць Сяргей Трацяк. — Напрацоўкамі Некрашэвіча карысталіся заўсёды, таму для навукоўцаў было справай гонару вярнуць акадэміку яго незаслужана адабраннае званне».

«Напрацоўкі Сцяпана Міхайлавіча Некрашэвіча актуальныя і сёння, — гаворыць Ігар Капылоў. — Гэта натуральна, таму што без пераемнасці не можа быць сур'ёзнай навукі. Пры выпрацоўцы стандартаў і ўстанаўленні норм у адносінах да тэрмінаў і сэння вучоных-тэрміналагі часта звяртаюцца да навукова-тэрміналагічнай камісіі Інбелкульту. Тэарэтычныя асновы, распрацаваныя Некрашэвічам у галіне лексікаграфіі, цікавыя і сёння ўкладальнікаў перакладных і дыялектных слоўнікаў. Застаецца да сённяшняга дня нерэалізаванай ідэя Некрашэвіча аб стварэнні слоўніка жывой беларускай мовы, застаецца актуальнай канцэпцыя, прапанаваная вучоным».

Яго іменем сёння названа вуліца ў сталічным мікрараёне Брылевічы. Але найлепшым помнікам Некрашэвічу сапраўды стаў бы створаны навуковай і грамадскай супольнасцю слоўнік Жывой беларускай мовы. Пакуль яна яшчэ жывая.

Алена ЛЯЎКОВІЧ.